

A PÜSPÖK ERŐSZAKOS HALÁLA KÁNONJOGI SZEMPONTBÓL*

Megjegyzések Fráter György halálához

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.
intézetvezető egyetemi tanár (PPKE KJPI)

1551. december 17-e hajnala maradandó és megrázó emléke a magyar történelemnek: Fráter György bíborost, esztergomi érseket Giovanni Battista Castaldo zsoldosvezér és Ferrari Marco Aurelio vezetésével alvinci kastélyában kegyetlen brutalitással kivégzik, tetemét hetven napig temetetlenül hagyják, és a kastélyt kifosztják. A temetésre végül a Gyulafehérvári Székesegyházban kerül sor.¹ Az 1551. évi megdöbbentő esemény nemcsak a török ellenszenvét vívja ki, hanem több olyan figyelemreméltó részletet is tartalmaz, amelyet érdemes röviden megvizsgálni, különös tekintettel a kortárs kánoni előírások tükrében.

I. Történeti háttér

Fráter (Utyesenics) György 1482-ben (vagy 1484-ben) Kamičič-ben született, Horvátországban. Katonai, majd udvari szolgálata után, 1510-ben lépett be a pálosok budaszentlőrinci kolostorában a pálos rendbe. Az 1526. évi katasztrófát követően többször járt el János király megbízásából, és 1532-ben a Budai Vár udvarbírói tisztét, 1534-től pedig az erdélyi kincstartói hivatalt viselte. 1539. május 30-án nagyváradi püspökké nevezik ki, és 1551. október 20-án III. Gyula pápától (1550–1555) elnyeri az esztergomi érseki címet, valamint a bíborosi méltóságot.² Az 1542. január 20-tól helytartóként tevékenykedő Fráter György, aki Petrovics Péterrel az ifjú János Zsigmond szultán által kijelölt gyámja volt, új központi hivatali szervezetet hozott létre Erdély

* A kutatást az OTKA K 73574-es számon támogatta.

¹ MAKKA L. – MÓCSY A. (szerk.): *Erdély története három kötetben*, I. Budapest, 1988, 431–433.

² VÖ. T. OBORNI: Fráter György kincstartósága Erdélyben. In HANÁK P. – NAGY M. (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs: 61–76. ZOMBORI I.: Fráter III. György. In BEKE M. (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest: 2003, 247–254.

számára.³ Ismert, hogy Fráter György a két jelentős politikai erő, azaz a törökök és a Habsburgok között őrlődő Erdély politikai stabilitását és működését igyekezett biztosítani, azzal a szándékkal, hogy elnyerje V. Károly császár (1519-1556) támogatását, és a törökkel kötött békét (1547. június 19.) kiterjesszék Magyarország keleti országrészére.⁴ Az 1549 és 1550 közötti politikai huzavona végeredményeként (vö. I. Ferdinánd – Izabella királyné – a török Porta) és az Erdély feletti Habsburg fennhatóság biztosítására I. Ferdinánd (1531–1564) 1551-ben Giovanni Battista Castaldo olasz tábornok vezetésével kis létszámú sereget küldött, és az addigra kialakult hadi helyzet nyomására 1551. július 26-án a Kolozsvári Országgyűlés elfogadta Izabella királyné lemondását. Mivel ezenközben megindult a török sereg Erdély délkeleti végei felé, több erősséget elfoglalva, ellenlépésként – mint legkisebb rossz – Fráter György Lippa visszafoglalását határozta el, amit be is vett Castaldo seregének segítségével, de szabad elvonulást engedett a védőknek. Ez volt az a pont, amikor Castaldo tábornok úgy ítélte meg, hogy fenn áll az árulás veszélye, amelynek esetére I. Ferdinánd kifejezett rendelkezést adott, azaz a bíborost – az ünnepélyes keretek mellőzésével – halálra ítélte. Az ítélet végrehajtását az uralkodó Castaldora bízta.⁵

II. A klerikus elleni fizikai erőszak, a kiközösítés és a «privilegium fori» megítélése a kortárs kánoni normák alapján

A 16. századra összeállt a később *Corpus iuris canonice*nek nevezett, hat kánonjogi gyűjteményből felépülő együttes, amely a katolikus egyház egyetemes jogát foglalta egységbe (vö. *Decretum Gratiani* [1140], *Liber Extra* [1234], *Liber Sextus* [1298], *Clementinae* [1317], *Extravagantes Iohannis XXII* [1325/1500], *Extravagantes communes* [1500/1503]).⁶ A *Liber Extra* a klerikusok elleni fizikai erőszakot excommunicatioval bünteti, melynek feloldása a pápának van fenn tartva. Az X 5. 39 III. Sándor pápa (1159-1181) rendelkezését idézve több kánonon keresztül tárgyalja a klerikusok sérelmére elkövetett erőszak kérdését és szankcióját.⁷ Ezek közül az X 5. 39. 7 kifejezetten jelzi, hogy az ilyen ügyek kizárólagosan a római pápa illetékességébe tartoznak, még ha a cselekmény titokban történt is.⁸ Az X 5. 12

³ ECKHART F.: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946. 277–281.

⁴ ZOMBORI I.: Hatalom és családi viszály: V. Károly és I. Ferdinánd kapcsolata. In *Világtörténet* (1993/ösz-tél) 3–14.

⁵ O. UTIESENOVIÆ: *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenovia, genannt Martinusius*. Wien, 1881. 273; vö. MAKKAI L.–MÓCSY A. (szerk.): *Erdély története*, I. 433.

⁶ ERDŐ P.: *Storia delle fonti del diritto canonico* (Istituto di Diritto Canonico San Pio X, Manuali 2). Venezia, 2008, 129. SZUROMI SZ. A.: Remarques concernant la nécessité de la promulgation de la loi ecclésiastique. In SZUROMI SZ. A. (a cura di): *Sacrae disciplinae leges. Commemorazione del 25° anniversario della promulgazione del nuovo Codice di Diritto Canonico* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/10). Budapest, 2008, 11–21, különösen 14–15.

⁷ Vö. X 5. 39. 1–11: A. FRIEDBERG (ed.): *Corpus iuris canonici*, II. Lipsiae, 1881. 889–892.

⁸ X 5. 39. 7 (Excommunicatus per iniectionem manuum in clericum, licet occultus, absolvitur per solum Papam): Porro, si aliqui violentas manus in fratres suos, iniiciunt, et ducti poenitentia, non convicti, sed privatim, sicut asseris, a te veniam postulunt, eos munere debes propensius et inducere, ut his, quos

De homicidio voluntario vel causali címmel elemzi huszonöt kánonban az emberölés büntetését, annak megítélését, körülményeit és következményeit.⁹ A *Liber Sextus* pedig teljes egészében átvette a IV. Ince pápa (1243-1254) által összehívott I. Lyoni Zsinat (1245) 18. konstitúciójának gyilkossággal foglalkozó rendelkezését (vö. VI 5. 4. 1).¹⁰ Ez mind az egyházi, mind a világi személyek tekintetében, akik gyilkosságot követtek el – legyenek akár fejedelmek vagy előljárók – kimondta a kiközösítést, valamint a betöltött méltóságról, tisztségről, rendből, hivatalból és javadalomból való letételt.¹¹

Az „excommunicatio” vagy kiközösítés olyan egyházi büntetés, amely a megkeresztelkedettet kizárja a hívők közösségéből (vö. C. 3 q. 4 c. 12,¹² C. 11 q. 3 c. 8¹³). A kiközösítés fogalma a 13. századig eléggé vegyes képet mutat, melynek tartalma az egyes bűnelkövetésektől függően változik. A 13. századtól azonban az egyházi cenzúrák közé soroljuk, amelyben elsődleges hangsúly van a gyógyító jellegen.¹⁴ Megkülönböztetjük egymástól a kisebb (minor) és a nagyobb (maior) cenzúrákat. Az előbbi alól általánosságban a pap, utóbbi alól a püspök, vagy fenntartott esetekben a pápa adhat felmentést. A kiközösítés feloldása abban az esetben megengedett, ha az excommunicatio alatt álló felhagyott az egyházzal szakító magatartásával, illetve macacsságával. A C. 11 q. 3 c. 37 alapján, ha utólag – hivatalos vizsgálat lefolytatása nyomán – bebizonyosodik, hogy nem áll fenn az excommunicatio kimondásának az oka, feloldható a kiközösítés. Azonban az X 5. 39. 40 szövegéből egyértelmű, hogy sem az önmagától beálló (latae sententiae), sem az utólag kimondandó (ferendae sententiae) excommunicatio alatt álló kiközösítése sem szűnhet meg önmagától.¹⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a *Decretum Gratiani* normája alapján az is kiközösítést von maga után, ha valaki imádságukban erőszakkal megakadályozza az azt végzőt, az erőszak fizikai

laeserunt, congrue satisfaciunt, et apostolico se conspectui repraesentent, quum a te vel ab alio quolibet sine speciali mandato Romani Pontificis absolvi. FRIEDBERG II. 891. Vö. X 5. 39. 11: De cetero noveris, quod, si quis pro violenta manuum iniectione in clericum est vinculo excommunicationis adstrictus, si habens capitales inimicitias, vel alias iustas excusatione, quibus ab itinere rationabiliter excusetur, ita, quod sine periculo apostolico se nequat conspectui praesentare, licet dioecetano episcopo, recepto iuramento secundum morem ecclesiae sibi absolutionis gratiam impertiri. Sed est illi sub iuramenti debito iniungendum, ut, quam citius opportunitatem habuerit, Romanum Pontificem adeat, mandatum apostolicum suscepturus. FRIEDBERG II. 892.

⁹ X 5. 12. 1–25: FRIEDBERG II. 793–804.

¹⁰ *Conc. Lugdunense I* (1245), Const. 18: *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna 1973.³ 290–291; vö. FRIEDBERG II. 1080–1081.

¹¹ VI 5. 4. 1: (...) quicumque princeps, praelatus seu quaevis alia ecclesiastica saecularisve persona quempiam Christianorum per dictos assassinos interfici fecerit vel etiam mandaverit, (quanquam mors ex hoc forsitan non sequatur,) aut eos receptaverit vel defenderit seu occultaverit, excommunicationis et depositionis a dignitate, honore, ordine, officio et beneficio incurrat sententias ipso facto, et illas libere aliis per illos, ad quos eorum collatio pertinet, conferantur. (...) FRIEDBERG II. 1080.

¹² FRIEDBERG, I. 514.

¹³ FRIEDBERG, I. 645.

¹⁴ *Dictionnaire de droit canonique*, V. 615–628. *Dictionnaire de Theologie Catholique*, V. 1734–1744.E. VERNAY: *Le „Liber de excommunicatione” du cardinal Bérenger Frédol précédé d’une introduction historique sur l’excommunication et l’interdit en droit canonique de Gratien a la fin du XIIIe siècle*. Paris, 1912, v, xviii–xxiii.

¹⁵ FRIEDBERG II. 906–907.

tettlegességétől függetlenül (vö. C. 24 q. 3 c. 24),¹⁶ a C. 12 q. 2 cc. 46-47 pedig a haladkól klerikust kifosztóra is előírja a kiközösítés kiszabását.¹⁷

A klerikusok a *privilegium fori* alapján mind peres, mind büntető ügyekben az egyházi bíróságok joghatósága alá tartoztak, és ez által ki voltak véve a világi bírászkodás illetékességi köréből.¹⁸ A hosszú jogfejlődés folyamán, a római jog időszakától kezdve, lépésről lépésre kikristályosodott illetékességi kompetenciák határainak rögzítése biztosította az egyház tevékenységének függetlenségét.¹⁹ Ennek a pontos leírását olvashatjuk különösen is a *Decretum Gratiani*,²⁰ a *Liber Extra*²¹ és a *Liber Sextus*²² által felsorolt rendelkezésekben, melyeket legrövidebben a C. 11 q. 1 c. 1 általános irányelvvel lehet összefoglalni: „*Nemo unquam episcopum aut reliquos clericos apud iudicem secularem accusare presumat.*”²³ Az X 2. 1. 8 pedig III. Lucius pápát idézve (1181-1185) kifejezetten a klerikusok bármely jellegű büntető ügyére vonatkoztatva szögezi le az egyházi bíróságok egyedüli illetékességét.²⁴ A *privilegium fori* általános előírásain túl még pontosabb egyedi kánoni alapelveket találunk a bíborosokra, a pápai követekre és a Római Kúria vezető tisztségviselőire vonatkozóan. A kortárs kánonjogi előírások szerint a bíborosok sajátos és szoros kötődése a római pápához nemcsak tanácsadói funkciójukban nyilvánult meg, hanem abban is, hogy személyük és ügyeik mind a tartózkodás helye szerinti megyéspüspök, mind a világi hatalom joghatósága alól ki volt véve a „*Maiores a minoribus iudicari non possunt*” jogelv alapján.²⁵ Minden ügyükben kizárólag és személyesen a római pápa volt hivatva ítélni, mely illetékesség részletes kifejtésre került az V. Lateráni Zsinat (1512-1517) IX. ülészakán, 1514. május 5-én.²⁶ Annak ellenére, hogy a *privilegium fori* általi elismertségének a fokozatos kiszorulását figyelhetjük meg a 16. század végétől, különösen pedig a 17. és 18. században, megsértését a pápának fenntartott kiközösítéssel büntették.²⁷

¹⁶ FRIEDBERG I. 997., vö. SZUROMI SZ. A.: *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII-XIII. században* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/4), Budapest, 2002, 127-128.

¹⁷ FRIEDBERG I. 702.

¹⁸ Vö. J. L. THIREAU: *Introduction historique au droit*. Paris, 2001, 173.

¹⁹ J. GAUDEMET: *Église et cité. Histoire du droit canonique*. Paris, 1994, 87-88, 493-497, 666-669.

²⁰ C. 11 q. 1 cc. 1, 3, 9, 10, 37; FRIEDBERG I. 627-637; vö. C. 11 q. 1 d.p.c. 47; FRIEDBERG I. 641.

²¹ X 2. 1. 4, 8, 17; FRIEDBERG, II. 240-246.

²² VI 2. 2. 2; FRIEDBERG, II. 997; VI 5. 11. 12; FRIEDBERG, II. 1102-1103.

²³ FRIEDBERG I. 627.

²⁴ X 2. 1. 8: Clerici vero, maxime in criminalibus, in nullo casu possunt ab alio, quam ab ecclesiastico iudice condemnari, etiamsi consuetudo regia habeat, ut fures a iudicibus secularibus iudicentur. Quum imperator dicat quod etiam leges eorum non dedignantur sacros canones imitari, in quibus generaliter traditur, ut de omni crimine clericus debeat coram ecclesiastico iudice conveniri, non debet in hac parte canonibus ex aliqua consuetudine praeiudicium generari. FRIEDBERG II. 241.

²⁵ D. 21 c. 8; FRIEDBERG I. 72.; vö. BÁNK J.: *Kánoni jog*, II. Budapest, 1963, 430.

²⁶ *Conc. Lateranense V* (1512-1517), Sessio IX (5 maii 1514) *De cardinalibus: Conciliorum oecumenicorum decreta*. Bologna, 1973,³ 617-621.

²⁷ C. 11 q. 1 cc. 2, 10, 42, 43, 46; FRIEDBERG I. 627-641; X 2. 2. 2, 12; FRIEDBERG II. 248-252; VI 2. 2. 2; FRIEDBERG II. 997.

III. Az 1551. évi gyilkosság kánonjogi következményei

Fráter György meggyilkolásának körülményeit és az ügyében végzett egyházi eljárás levéltári anyagát több magyar kutató is vizsgálta.²⁸ Közülük itt Pray György, Horváth Mihály, Fraknoi Vilmos, Szekfű Gyula és Barta Gábor nevét említjük. Míg Szekfű a *Vatikáni Levéltár Archivum Arcis, Armanium* anyagát elemezte,²⁹ addig Barta Gábor az *Angyalvár Levéltárában*, az ott őrzött és Fráter perére vonatkozó iratanyagban végzett alapvető kutatásokat az 1980-as években.³⁰

Az esztergomi bíboros-érsek uralkodó által történt halálra ítéelésének a következménye – amint az a fentiekből világosan kiténik – az utasítást kiadóra, a tanácsadókra és a végrehajtókra vonatkozó kiközösítés volt, amit III. Gyula pápa ki is nyilvánított. A kiközösítés – amint azt kifejtettük – a világi és egyházi hivatal viselését is akadályozta ekkor. Éppen ezért van jelentősége III. Gyula 1552. január 30-i állásfoglalásának, melyben az uralkodót – I. Ferdinándot – feltételes feloldozásban részesíti az ügy kivizsgálásának idejére, a többi kiközösítés alatt álló státuszát azonban ez az intézkedés nem érinti.³¹ Ezt követte az a vizsgálat, amit I. Ferdinánd ügyvédek által szerkesztett, Fráter György ellen irányuló 87 pontból álló vádirata indított el, és aminek folyamán az egyházi hatóság 139 tanúkihallgatást folytatott le két bizottságban. A tanúvallomásokat a pápa által 1552 tavaszán felállított négytagú bíborosi testület értékelte, melynek tagjai Pedro Pacheco, Juan Alvarez de Poletto, Fabio Mignanelli és Jaques de Puit voltak.³²

A vizsgálat fennmaradt aktáiból tudjuk, hogy a két bizottság kérdései követték I. Ferdinánd 87 pontos vádiratát, és arra keresték a választ az egyes tanúktól, hogy milyen körülmények között történt Buda 1541. évi elvesztése; miként alakult Fráter György kapcsolata Izabella királynéval és I. Ferdinánddal Buda eleste és 1551 között; mi volt a törökkel folytatott tárgyalások rendszerességének az indoka; melyek voltak az 1551. évi török támadás kiváltó okai; milyen események tekinthetők lényegesnek Lippa elvesztésével, majd 1551. novemberi ostromával, illetve a bevételét követő történésekkel kapcsolatosan; valamint, hogy melyek voltak a gyilkosság tényszerű körülményei. Látható, hogy a vizsgálat alapvető kérdése Fráter György feltételezett árulásának a feltárására irányult, továbbá arra, hogy amennyiben megalapozott és bizonyított volt a gyanú az árulásra vonatkozóan, miért nem tartóztatták le az esztergomi érseket.³³ Az eddig feltárt akták jól jelzik a halálos ítéletet meghozó I. Ferdinánd irányában való elfogultságot.³⁴ A tanúkihallgatások anyagából kiténik, hogy a Fráter

²⁸ P. TUSOR: A vatikáni magyar kutatásokról. In E. ARTNER: „Magyarország, mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája.” *A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak.* (Collectanea Vaticana Hungariae II) SZOVÁK K. – TÖRÖK J. – TUSOR P. (szerk.): Budapest – Róma, 2004, lxxxviii–lxxxix.

²⁹ Archivio Segreto Vaticano, Archivum Arcis, Armanium I–XVIII, n. 1711; vö. HÖMAN B. – SZEKFŰ GY.: *Magyar történet*, III. Budapest, 1939,⁶ 579.

³⁰ Vö. BARTA G.: *Vajon kié az ország?* Budapest, 1988. TUSOR i. m.

³¹ BARTA i. m. 36.

³² BARTA i. m. 47.

³³ BARTA G. i. m. 178–185.

³⁴ BARTA G. i. m. 197–205.

György ellen összeállított vádiratból bizonyosan csak a törökkel fenntartott folyamatos kapcsolatot, Ferdinánd csapatai lemészárlásának tervét, és azt tudták kellőképpen alátámasztani, hogy a bíborost komolyabb fegyveres ellenállás nélkül nem lehetett volna letartóztatni.

Összegzés

III. Gyula pápa a hivatalos vizsgálat lezárulását és a négytagú bíborosi testület állásfoglalását követően, 1555. február 14-én kiadott brévéjével feloldotta az I. Ferdinándra, tanácsadóira és a gyilkosság végrehajtóira vonatkozó kiközösítést.³⁵ Az ügy iratanyaga fényében nyilvánvaló, hogy az excommunicatio feloldása nem a C. 11 q. 3 c. 37-ben nevesített indok – vö. az excommunicatio okának utólag bebizonyosodott hiánya – alapján történt. Úgy tűnik számunkra, hogy a meggyilkolás körülményeit a lefolytatott egyházi eljárásban abból a szempontból vizsgálták, hogy Fráter György ténylegesen elkövette-e az árulás büntettét, amivel megvádolták. A kánonjogi kérdés azonban ettől lényegileg különbözik, azaz: Vajon jogában állt-e az uralkodónak halálra ítélni egy egyházi személyt, aki a Római Anyaszentegyház Bíborosa volt, így ügyében sajátosan is csak a pápa ítélezhetett? Erre a kérdésre, a gyilkosság idején hatályban lévő kánonjogi előírások tükrében, egyértelműen nemleges választ adhatunk. Sőt, amint arra utaltunk, a pápának fenntartott jogkör figyelmen kívül hagyása ténylegesen és megalapozottan kiközösítést kellett, hogy eredményezzen. Az 1551. december 17-én, az uralkodó ítélete nyomán végrehajtott gyilkosság, halmazatban valószínűleg meg több, egyháziilag kiközösítéssel büntetendő tényállást. I. Ferdinánd intézkedése megsértette a *privilegium forit*, és egyházi személy ellen hajtott végre fizikai erőszakot, minősített körülmények között (vö. imádságát végző klerikus megölése és kirablása). A pápának azonban jogában állt – ahogy jelenleg is – minden olyan kiközösítés feloldása, mely tisztán egyházi jog – azaz nem isteni jog – alapján sújtott valakit. Éppen ezért, a pápa által 1555-ben kinyilvánított kiközösítés feloldást kánonjogi szempontból úgy kell értékelnünk, mint a kiközösítés elengedésére illetékes egyházi hatóság hivatalos intézkedését, olyan személyek ügyében, akik a kánonilag büntetendő cselekmény végrehajtása után kinyilvánították az egyház iránti hűségüket. Az egyházi eljárás fennmaradt iratanyagának további részletes kutatásai világíthatnak rá arra, hogy volt-e a király részéről – az állítólagos árulás sürgető közveszélyként való feltüntetésére irányuló – olyan szándék, amely a gyilkosságot esetleg jogos egyéni vagy kollektív önvédelemként igazolhatta volna.

³⁵ BARTA G. i. m. 194.